

Date: 5th March-2025

SAVOD O'RGATISH DAVRIDA GRAMMATIK - ORFOGRAFIK BILIMLARNI
AMALIY O'ZLASHTIRISH

Qahramonov Aliboy Yolgoshevich

Filologiya fanlari nomzodi, ISFT instituti katta o'qituvchisi

Saidkulova Xolbuvi Ibodullayevna

Saydullayeva Maftuna

Nashvanova Malohat

ISFT instituti Boshlang'ich ta'lim fakulteti 3-kurs talabalari

Annotatsiya: Savod o'rgatish, ya'ni savodxonlikni o'rgatish, har bir inson uchun juda muhim jarayon hisoblanadi. Bu nafaqat shaxsiy rivojlanish, balki jamiyatning umumiy taraqqiyoti uchun ham asosiy omillardan biridir. Ushbu maqolada savod o'rgatishning ahamiyati va uning afzalliklari, savod o'rgatish davrida grammatik - orfografik bilimlarni amaliy o'zlashtirish masalalari haqida mulohaza yuritilgan.

Kalit so'zlar: Savod o'rgatish, o'quvchi, grammatika, orfografik bilim, so'z, bo'gin, imlo, harf, gap, nutq.

Savod o'rgatish davridayoq bolalar grammatika va imlodan ayrim materiallarni amaliy o'zlashtira boradilar, ya'ni ularga mavzu tushuntirilmaydi, bolalar og'zaki va yozma nutqni o'zlashtirish va yozma mashqlarni bajarish bilan o'quv yilining ikkinchi yarmida yoki keyingi sinflarda o'rganiladigan mavzularni o'zlashtirishga tayyorlanadilar.

Savod o'rgatishning birinchi oylaridayoq bolalar Omon, Tolib, Lola, Naima kabi juda ko'p ismlarni o'qiydilar va kishilarning ismlari o'qiydilar va kishilarning ismlari bosh harf bilan yozilishini amaliy o'zlashtira boradilar. Bu bilan ular keyinroq o'rganiladigan kishilarning ismi bosh harflar bilan yozilishiga doir imlo qoidasini o'zlashtirishga tayyorlanadilar.

Til-dil, olti-oldi kabi so'zlarni o'qishni mashq qilish jarangli va jarangsiz undoshlarni o'zlashtirishga, son-sana, gul-gulchi-guldon-gulzor, bog'-bog'bon, kabi so'zlarni o'qishni mashq qilish esa bolalarni "O'zakdosh so'zlar" mavzusini o'zlashtirishga tayyorlaydi.

Propedevtik mashqlar tizimi boshlang'ich sinflar grammatika va imlo dasturining bosqichli izchillik tamoyili asosida tuzilishiga mos keladi. Amaliy ishlar natijasida bolalarda ma'lum nutq tajribasi, til qoidalarini, uning tarkibi va yasaliishini, boshqa so'zlar bilan bog'langanda o'zgarishini kuzatish tajribasi to'plana boradi. Mana shu tajribalar asosida o'quvchilar nazariy umumlashmalarni o'zlashtiradilar, bular asosida esa gramatik tushuncha va orfografik qoidalar shakllanadi.

Fikr almashish, aloqa - aralashuv gap vositasida amalga oshiriladi, shuning uchun ham gapni o'qishga, gap tuzishga, gap mazmunini aniqlashga, gapni to'g'ri yozishga oid amaliy bilimlar savod o'rgatish davridan boshlab shakllantiriladi. O'quvchilarda nutq, uning og'zaki va yozma shaklda bo'lishi, nutqning gaplardan hosil bo'lishi va gap haqida

Date: 5th March-2025

amaliy tushuncha darslikdagi mazmunli rasmlar asosida hosil qilinadi. Buning uchun o'qituvchi rasm yuzasidan 3-4 so'zli savollar tuzib keladi.

Masalan:

1. Rasmda nima tasvirlangan?
2. Aziz dalada nima qiladi?
3. Kimlar bog'da olma teryapti?

O'quvchilar javobi gap nusxasi xattaxtada quyidagicha tasvirlab beriladi. O'quvchilar javobidan nima hosil bo'lgani aniqlanadi. So'ng o'qituvchi xattaxtada hikoyaning nusxasi chizilganini aytadi. O'quvchilar nusxalarni kuzatadilar. O'qituvchi birinchi nusxa 1-berilgan savolning - gapning javob gapi ekanini aytadi. So'ngra o'quvchilarga nechta savol berilganini aniqlash topshirig'i beriladi. Ularga "Chiziqning boshi nima uchun burchakli? Oxiriga nima qo'yilgan?" kabi savollar bilan murojaat qilinadi. Ular "3 ta savol-3 ta gap berilgan edi, shuning uchun 3 ta javob -3 ta gapning nusxasi chizilgan" deyishadi.

O'quvchilarning javobini hisobga olgan holda gapning boshlanishi burchakli chiziq bilan ko'rsatilishi, oxiriga gapning tugaganligini bildiruvchi tinish belgisi nuqta qo'yilgani tushuntiriladi. O'quvchilarning javobi tartiblashtirib va to'ldiriladi va quyidagicha xulosa chiqariladi. Demak nutq gaplardan tuzilar ekan. Nutqda 2, 3, 4 ta va undan ham ko'p gap bo'ladi. Gapning boshlanishi burchakli chiziq bilan belgilanadi, gapning tugagan joyiga nuqta qo'yiladi. Navbatdagi darslarda gapni boshqa mavzu va rasmlarga bog'liq holda o'rgatib boriladi. Umuman, xat-savod o'rgatish jarayonida o'qish va yozuv darslarida gap, gapning so'zlardan tuzilishi, gapda so'zlarning alohida alohida yozilishi gapning oxiriga mazmuniga qarab nuqta, so'roq, undov belgisi qo'yilishi, gapning birinchi so'zi bosh harf bilan yozilishi haqida amaliy tushuncha beriladi.

Gap yuzasidan quyidagicha mashq turlaridan foydalanish mumkin:

1. O'qituvchi va o'quvchilardan biri aytgan gapni o'quvchilarning xattaxtada chizma shaklida tasvirlashi va tushuntirishi.
2. O'qituvchi tavsiya qilgan gap chizmasini o'quvchilar izohlashi va unga mos gap tuzishi. Bunda o'qituvchi tuzadigan gap alifbe va yozuv daftarlaridagi rasmlar asosida bo'ladi.
3. Berilgan mazmunli rasm asosida tuzilgan hikoyadan o'rganilayotgan tovush-harf qatnashgan so'z bor gap ajratib olinib, uning chizmasi xattaxtada chizdiriladi. Shundan so'ng o'sha so'z bo'g'in -tovush jihatdan tahlil qilinadi.
4. Rasm asosida tuzilgan hikoyadan istalgan gapning chizmasini xattaxtada ifodalash. Bunda o'quvchilarning gapni bir butun holda xotirasida saqlagani, gapga xos xususiyatlarni ongli o'zlashtirgani aniqlanadi. Bu jarayonda bir necha o'quvchiga bir necha gap chizmasi chizdirilishi mumkin.
5. Hikoyadan berilgan chizmaga mos gapni ajratib olish va izohlab berish.
6. Hikoyadagi har bir gapning nusxasini chizdirish. Hikoya dastlab 2-3, so'ng 4-5 gapli bo'lishi zarur. Tuzilgan hikoyani o'qituvchi qayta aytib turadi, o'quvchilar bittadan uni xattaxtada ifodalaydi. Hikoyaning nusxasi shu tariqa xattaxtada o'z isodasini topadi.

Misol:

Date: 5th March-2025

Mana katta dala,
Bolalar bodring terdilar.
Dehqon ularga rahmat aytdi.

Bunda bir necha o'quvchilarga shakllar chizilgan kartochkalar tarqatiladi. So'ngra ularga har bir kartochkani o'z o'rniga qo'yib, gap tuzish va tushuntirib berish topshirig'i beriladi. Bunday topshiriqlar o'tirgan o'quvchilarga kartochkalarda berilishi mumkin. Bunda hech bo'lmaganda o'quvchilarning to'g'ri bajarilgan-bajarilmaganini so'rash lozim.

Gapni so'zlar qo'shib kengaytirish va uni chizmada ifodalashda o'qituvchi gapdagi narsalarning belgilarini topishga undovchi savollar beradi. (Qanday? olmalar, qachon? terdi, qayerdan? terdi va shu kabi). Bunday ishlar o'quvchining bilish faolligini oshiradi, darsga qiziqish uyg'otadi. Bu jarayonda o'quvchilar gapning yozilishi bilan bog'liq imloviy bilimlarni egallab boradilar, ularning gapni to'g'ri tuzish malakalari rivojlanadi, hikoyada (matnda) gaplar bir-biri bilan mazmunan bog'liq bo'lishini anglashga tayyorlab boradi. Yuqoridagi mashqlar savod o'rgatish darslari davomida izchil uyushtirib boriladi. Bu xil mashqlar o'quvchilar tomonidan yo'l qo'yiladigan tipik xatolarni xatolarning (gap chegarasining farqlamaslik) oldini olish imkonini yaratadi. O'quvchilar gapning ohangiga, to'xtamlariga e'tibor berib, uni chegaralab olishni o'rganadilar.

So'z ustida ishlash. Bu yo'nalishda quyidagicha ishlar amalga oshiriladi.

1. So'zning to'g'ri, adabiy-orfoepik talaffuzi va o'qilishini o'rgatish.
2. So'z ma'nolarini tushuntirish.
3. O'quvchilar nutqiga yangi so'zlarni kiritib borish, ya'ni lug'atini boyitish.
4. So'zlarni adabiy jihatdan to'g'ri qo'llashga o'rgatish.
5. Berilgan so'zni imlo jihatdan to'g'ri yozishga o'rgatish.

Bu jarayonda mazmunli rasm asosida yoki predmetlarning o'zi yordamida har bir aytilayotgan nom so'z ekanligi tushintiriladi, "so'z" tushunchasi shakllantiriladi. Bu o'rinda gapning so'zlardan tuzilishi aytib o'tiladi. "Bo'g'in" mavzusi o'tilganda sozlarning bo'g'inlarga bo'linishini bilib oladilar. So'z ustida ishlash jarayonida quyidagicha og'zaki mashq turlaridan foydalanish mumkin.

1. Bir xil qo'shimchali so'zlardan topish. Masalan: ishla, tuzla, sozla, gulzor, mevazor paxtazor, va boshqalar.

2. Ohangdor so'zlar topish. Misol: bosh, tosh, osh, tutun, butun, kukun, va boshqalar.

3. Ma'nodosh so'zlar topish. Bunda darslikdagi matndan ma'nodoshi bor so'zlar tanlab olinadi va "Bu so'zni boshqa qaysi so'z bilan almashtirish mumkin?" deb so'raladi. Masalan: vatan, yurt, el, mamlakat, diyor va boshqalar.

4. Shakldosh so'zlar topish. Bunda 2 ta gap berilib ulardagi bir xil yozilgan so'zni topish aytiladi. So'z topilgach, uning ma'nolari gaplar vositasida tushuntirilib beriladi. Misol: *Yozda dam oldik. Xatni qalam bilan yoz!* O'quvchilarga mana shunga o'xshash misollar topish vazifasi beriladi.

5. Qarama - qarshi ma'noli so'zlar topish. Misol: yaxshi-yomon, baland-past, oq-qora, odobli-odobsiz, katta-kichik va boshqa.

Date: 5th March-2025

6. Ko‘p ma‘noli so‘zlar yordamida birikmalar tuzish. Odamning ko‘zi - uzukning ko‘zi, taxtaning ko‘zi..... Bunda o‘qituvchi boshlab beradi va qator o‘quvchilar tomonidan davom ettiriladi.

7. Berilgan so‘zni qatnashtirib so‘z tuzish. Bunda berilgan so‘zni qatnashtirib gap yoki maqol aytish topshirig‘i berilishi mumkin. Misol: Kitob: Kitob - bilim manbai. Vatan: Men vatanimni sevaman.

So‘z ustida ishlash jarayonida kesma harf va kesma bo‘g‘inlar yordamida yozma mashqlar tashkil etiladi.

1. O‘rganilayotgan sahifadagi bir bo‘g‘inli so‘zlarni kesma harflardan tuzish va o‘qish: nok, nay, osh, oy, ip, tom, do‘st, qand, baxt va boshqa.

2. Ustunchadagi ikki va uch bo‘g‘inli so‘zlarni kesma harf va kesma bo‘g‘inlardan tuzish va o‘qish. Misol: t - to-mon, o-ta, mit-ti. Bir so‘z asosida bir necha so‘z tuzish va o‘qish.

4. Berilgan so‘zning bo‘g‘inlarini yoki ayrim harflarini almashtirib, yangi so‘z tuzish va o‘qish. Misol: osmon-somon, Zilola-Hilola, qovoq-tovoq va boshqa.

5. So‘z bo‘g‘inlaridan yoki harflardan birini olib tashlab, yangi so‘z hosil qilish va uni o‘qish. Misol: Noila-nola (yoki oila), guldun-dun (yoki gul), ziyrak-zirak va boshqa.

6. Berilgan so‘zga -chi, -la, -zor qo‘shimchalarini qo‘shish, hosil bo‘lgan yangi so‘zning ma‘nosini izohlash. Misol: ish-ishchi, ishla, gul-gulchi, gulzor, va boshqa.

7. So‘zga harf, bo‘g‘in yoki tutuq belgisi qo‘shib, yangi so‘z hosil qilish va uni o‘qish: O‘t-o‘tloq, bog‘-bog‘bon, bil-bilim, sher-she‘r va boshqa.

8. Berilgan chizma asosida so‘zlar tuzish va ularni o‘qib, ma‘nosini izohlash. Misol: Bu chizma asosida qush-qushcha, do‘p-pi, ruch-ka, kabi so‘zlar tuziladi.

O‘yin tarzida olib boriladigan bu kabi ish turlari o‘quvchilarning lug‘atini boyitish bilan birga, o‘qishga qiziqish uyg‘otadi, imloviy sezgirligini oshiradi va so‘zning tovush tarkibi haqidagi tasavvurlarini kengaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Mamatova G., Boqiyeva H., Masharipova U., Sattorova X. Husnixat va uni o‘qitish metodikasi. –T.: TDPU, 2013 Dehqonova
2. Mehridinov Z. Isamuhammedov O. “Boshlang‘ich ta‘lim saboqlari” Toshkent 2014.
3. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. –T.: Bayoz, 2022
4. M.Yo‘ldoshev. O‘zbek tili praktikumi (1-qism). Toshkent: TDPU. 2005
5. Oripov B. T. Darslarning samaradorligini oshirish yo‘llari. Toshkent: 1983-yil.
6. Roziqov O., Og‘ayev S., Mahmudov M., Adizov B. Ta‘lim texnologiyasi. – T.: O‘qituvchi, 2002.
7. M.U., Djanaliyeva G.A. Ta‘lim metodlarini tanlash mezonlari va muammolari. Ta‘lim texnologiyalari. T., 2006-yil

